

Монъгъл келн улсин ноолдана болн диилврин хаалгъ

Б. Джимбинов,
КПСС-н Хальмг обкомин сeгләтр

Келн әмтн болгъна тууджд темдгтә цаг бәәдмн. Монъгъл келн әмтнд тиим цагнь—1921 джилин июлин 11 болдмн. Эн бдр Монъгълд революц дииләд, тӯрун болдж олн-әмтнә правительств тогтсмн. Тер цагас нааран 36 джил болв. Эн цагин эргц ик ут биш, тер биһнь Азин әмтс дунд хамгин ард йовсн монъгъл келн-әмтн эврәннь бәәдл-джиргълән болн национальн нерән эн тууджлгч ахр цагин эргцд бәдлүлдж ча дв. Сук-Баатр болн Чойбалсан гигәд нерәри туурсн улсин гардврт, Октябрьск социалистическ революцин сулдхврин алдр идейн үлмәгәр, Советск Арәсән пролетариатин нилчәр монъгъл келн әмтн революц кедж, газадин орлудин болн эврәннь байн-нойн әмтсин даджрлгънас гетлв. Монъгъл келн-әмтнә революц дииләд цбн сар болсна хббн—1921 джилин ноябрин 5-д Монъгъллин болн Советск Арәсә хойрин хоорнд кесн збвшәл Азийд тогтсн шин багъ орн-нутг бәдлхднь ик дбн-нбкд болв. Сук-Баатрин гардврта Монъгъллин делегац ирхд, алдр Ленин, Монъгъллиг капиталистнрин хаалгъас гетлүлдж, ямаран кевәр әмтнә бәәдл-джиргъл бәдлүлхиг заадж бгсмн.

Эн тоотиг куцәхин кергт, олн-әмтнә революционн партиг болн правительствиг батлдж, терунә керг-уул медүлдж, әмтнд уха дасхдж, шин бәәдләр коопе-

ратив бсгдж, олна бичг-эрдмиг делгрүлдж йовх збвтә гидж Монъгълас ирсн уурмүдт Владимир Ильич Ленин заасмн. „Партин болн правительствин гардврар шин эдл-ахун бичкн арлмудиг тосхлгънас иштә капиталистическ биш куч-көлсчнрин шин Монъгъл бурдхмн,“--гидж Ленин тер сӯурдән келсмн.

Ик бргн, сул, туслнь эврәннь хаалгәд ордж, монъгъл келн-әмтн ахр цагин эргцд тууджлгч ишкдл кедж, ширгәд чилджәсн әмтнәсн шинәс цецглдж, феодализмәс, зовлнъгта капиталистическ бслтин девснъгәр дәврл уга, социалистическ обществин тосхлтин ик девснәд орв. Тиигдж Монъгъл әмтнә үлгүрәр, Ленинә заавр цань уга сәәхн күцв.

Олн-әмтнә йосна джилмүдин эргцд Монъгъл таньдж болшгогъар онъгдарв. Монъгъл ода болхла мал элвгәр бсгдг болн эврәннь национальн промышленность бслж йовх республик болв. Эн орн-нутгин гол зббрънь—мал бсглгън—гурвн холвандан икдв, куч-көлсч әмтнәннь мал 4,5 холвандан икдв. Монъгъллин орн-нутг әмн болгънд малин тоогъар нарта делкәд негдгч орм эзджәнә. (Әмн болгънд 30 толгъа.)

Олн-әмтнә йосн урднь угатәяду йовсн куч-көлсчнриг хуучн тату-тартгар мал бсглгъән хаяд, шин бәәдләр бәәхиг заав. Бргн теегт кесг түмн мал

орулм шин-шин бәәрс болн хаша-хаацс тосхгдв, худгуд малтгдв, мал асрхд кергтә бвсн ни-негнәр хаддж хурадж авгдна, кесг олн бвс хадлгъна машинә станцс болн ветеринарн-фельдшерск пунктс секгдв.

Куч-көлсч әмтн эврәннь дамшлтар артельд хамцад эдл-ахугъан бсгсн сәәнинь медцхәв. Республикд тӯрун куч-көлсчнрин кесг зун производствсин хамцлгън кегдв. Сӯулин гурвн джилин эргцд эн хамцсн артельмүдин малмуд гурвн холвандан икдв.

Одахн күртл эдлгдәд уга селәнә эдл-аху—тәрә-темс тәрлгън икәр делгрдж йовна. Урднь, ямаран чигн тәрән ургъш уга гидж тоолгддж йовсн орн-нутг ода цагъан гуйрин буудән, ичмәнә, арван болн нань чигн тәрәнә ик байн ургъц ургъадж авчана. Ниднин джил тӯрун болдж малин хотин ик чинртә культур—эрдни-шишә эклдж тәргдсмн.

Куч-көлсчнрин бәәдл-джиргъл джил ирвәс ясрад йовна. Сӯулин цагт, эрк биш тәвцәр государствд орулдж бггдг малин шим-шӯуснә кемджән багърулгдв, тер шим-шӯуснә государствд хулдгдлг уннь бәдлүлгдв. „Монъгъллин сонин“ газетд, „Великое товарищество“ гидг ницәнә член Галсана бичсн бичгд куч-көлсчнрин шин бәәдл-джиргъллин тускар келгдджәнә. Эн ницән Хүвсхулин аамгт(областьд)1939 джил бурдәгдсмн. Терунә ханьд 12 брк-бул орад, 800 шаху арслнь цуглулдж хойр мбр хулддж авч.

—Ода манд 10 минъгъ шаху мал бәәнә, тәрсн тәрән

чигн багъ биш. Правленā ту-
рун бāйсн гер бичкн гер билā.
Ода болхла правленъд сāн
у-элвг гер тосхгдв, клуб, школ,
эмчин гер, ѳдмг болгъдг гер,
банъ бāнā. Тиигхд, нициāнд
орхд нанд цуг бийнъ негхн
мѳрн билā, ода болхла 30
шаху малтав. Нам герārн дѳу-
рнъ зѳртāв. Тиигхд нициāнд
орихасн угатā улсмуд ода
бāяхтā улст хуврцхāв—гидж
Галсан бичджāнā.

Эврāннъ тѳрскн промыш-
ленность тосхлгнд болн терѳг
цааранднъ ѳргджулгнд рес-
публик ѳзмджтā сāн диилвр
бāрв. Ода орн-нутгин эдл-ахуд
промышленность болн селāнā
эдл-ахун гарцин 50-гарц
процентнъ бāях социалистическ
ѳтѳр кѳтлврч орм ээлджāнā.

Шилк-нег олт-зѳсн долан фаб-
рик, заводмудта, Чойбалсана
нертā промкомбинатар, Сук-
Баатрин нертā энергокомбинат,
махна ик комбинатар респу-
бликин кѳч-кѳлсчнр йоста бах-
мдж кех зѳвнъ. Чолун нѳурс-
нā шахтс, нефтин промышлмуд
дакад энергин, уулд бāях зѳ-
ѳр малтдж эдлгнā, металл
келгнā, нефтин, эдл-уш, хот-
хоолин промышленность ѳдгā
цагин нāрн кецтā предпрятъс
олн бāнā. Эврā газрин кѳр-
нѳгār ѳбрхн цагин эргцд хот-
хоолин промышленность хур-
дар делгрв. Тер промышлен-
ностьн 24 предпрятъс 1940
джил бāйсн болхла, ѳдгā эн-
дрт гер предпрятъс хойр минъ-
гъ ѳс улѳ талан болв.

МНР-н эдл-аху болн эрдм-
геря делгрлхд, тѳунā итклтā,
бат ухата инъг болсн Советск
Союз агъу ик нѳкд болна.
ѳдгā цагт СССР-н дѳнѳгār
промышленностьн болн транс-

тосхгддж бāнā. Ниднин джил
СССР-н министрмѳдин
Советин ахлачин негдгч дарук
А. И. Микоян Улан-Баатр бал-
гъснд одхд, хойр орн-нутг
хоорнд экономическ халхар
эргцлгнāн цааранднъ батрах
кѳр-куундāн болла. Тер кѳу-
ндврār улгѳрлхд Улан-Баатр
балгъснд 40 минъгн квадратн
метр газрт бāях гермѳд кехд
Советск Союз нѳкд ѳгх болв.
ѳснā ик завод, цагъан гуйр
теермдг дѳрвн теерм, мал
ѳсглгнā машитā зургъан стан-
ци, тер мет республикин хотл
деер ус гѳулглгнā, гермѳд
уурач халуллгнā болн кана-
лизац келгнā тѳрмѳдт нѳкд-
дѳнъ ѳгх болв.

Шидрā Советск Союзд МНР-н
премьер-министр ѳр Цеднбал
толгъачта Монъгълас прави-
тельстввин делегач ирлгнъ, тер
мет СССР-н Деел Советин
Президиумин ахлач ѳр К. Е.
Ворошилов Монъгъл улсин
республикд олгнъ, Советин
олн болн монъгъл улс хоор-
ндк ахир-дѳунр, амрг инъг бол-
лсн кѳчтā бат эргцлгнъ улм
икār батлв.

Темāн кѳлгтā бѳтн хаалгъ
уга, бѳкл тег делгѳдāн цувг
хаалгъта орн-нутгт ѳдгā цага
транспорт кегдв. Республикин
хотл балгъсиг чолун нѳурстā
Налахайла залгълдулсн тѳрун
тѳмр хаалгъ 1938 джилд ке-
гдв. Тѳунā дарунъ Чойбалсан—
Соловьевск тѳмр хаалгъин са-
ла кегдв. Эн сала Советск
Забайкалин республикин хотл
балгъснла залгъв, 1949 джилд
Советин Союзин меджā (Нау-
шкин станцла) Улан-Баатр не-
гдāсн 400 километр тѳмр хаал-
гъ кегддж дуусгдв.

1956 джилд

Пекин ташртнъ залгъсн гол хаал-
гъин хѳвār болсн Улан-Баатр-
Замин-ѳлэ хоорндк цагт хаал-
гъ тосхлгнъ ѳдгā цагт дуус-
гдв. Сāн-сāяхн ах-дѳ боллсн
гурвн орн-нутгин хотл балгъ-
сдин хоорнднъ залгъдж бāях
эн хаалгъиг Монъгъл улс
„Амрг-инъгѳдин хэалгъ“ гидж
нерāдв. Тер хаалгъ, респу-
бликин булнъгудар ууджм бāях
онц райодин элл-аху ѳргджѳ-
ллгнл элдв ик нилчāн кѳр-
глж бāнā.

Трансмонгольск тѳмр хаалгъ
орн-нутгиг ар ѳзгāсн зѳн
ѳмн ѳзг кѳртлнъ гатлдж гарв.
Олт минъгн километр гел-
грсн, усн уга, юмн эс ургъл,
кѳн уга Гоби кѳдār тер дāv-
рдж гарна. Эн кѳдāн тускар
монъгълмуд им ѳлгѳр гар-
гъсн: „Гѳбид кѳн болдж тѳр-
хин орчд Хангайд цар болдж
тѳрсн деер“ гидж. Сѳулин
джилмѳд болхла Гобин бā-
длнъ бѳклдāн хѳврв. Энѳнд
тѳмр хаалгъин станцс, депо
болн ус ѳдгд башнъс тосхгдсн
деерāн, шин поселкс гарв,
энѳнднъ амтн бāадг шин гер-
мѳд, школмуд, больницс,
клубс, магазинмуд, поштин
болн телеграфин гермѳд бас
тосхгдв.

Газртнъ дѳрātā бāях зѳбрāн
ода Гоби секджāнā. Энѳнд
усн бāйсн деерāн нефъ бāадг
болджана. Нефтин болн горно-
промышленностьн предпрятъс
ода кѳдлджāцхāнā.

Сѳулин джилмѳдин эргцд олн-
амтнā Монъгълд йоста куль-
турн революц болв. Революц
болхин урлк цагт болхла энѳнд
сургъуль эрдм дасдг негл
школ бāйсн, ѳунднъ сурдг
улсн болхла нойлдулн болн

сургъульта орн-нутг болв.
Школ уга нег чигн хотн-хоша
энѳнд ода олдш уга. Ах сур-
гъулин 4 учебн заведениест,
16 техникумст болн 422 экл-
цин болн дундин школмудт
90 минъгъ гар кѳн сурч бā-
нā. Монъгълин государственн
университетд 1800-гар студен-
тир сурчана, бѳрдснāсн авн
ода кѳртл эн университет ми-
нъгъ гар сургъулин багшир,
эмчир, зоотехникѳд болн нанъ
чигн специалистир белддж гар-
гъв.

Урдк цагт болхла монъгъл
амтн му гемд, угардж харгъ-
нллгнл, ѳкдж тарлгнл дарг-
дад йовдг бāйсн. Гарсн зун
кѳвѳд-кѳѳкд болгънас гурвн
наснд кѳртлāн 48-нъ ѳнъгрдг
билā. Ода болхла кѳч-кѳлсчн-
рин, кѳвѳд-кѳѳкдин болн эк
улсин эрѳл-мендинъ харлгъиг
олн-амтнā йосна органмуд гар-
тан авч кеджāцхāна. Цуг орн-
нутгар делгѳ больницс, поли-
клиникс, аптекс, эмчин болн
фельдшерск пунктс бѳтāдж
гаргъдсн ода бāнā. Цевр-
цеерār бāалгнā болн гем-ѳв-
чѳг урдасн хѳрхин тускар ик
кѳдлмш бас кегддж йовна.
Олт-амтнā эрѳл-мендиг хар-
хин тускд гаргъсн монъгнā
кемджāнъ ода, 1925 джилд
гаргъдснла дѳнъгѳѳлхлā, 450
холван ѳсдж.

Газетс болн дегтрмуд барл-
лгнъ ѳргār делгрдж йовна.
Марксизм-ленинизмн класси-
кѳдин бичсн дегтрмуд, монъ-
гълин, советск, китайск, бол-
гарск, чешск, корейск боли
талдан газадин ордудин би-
чāчнрин дегтрмуд монъгъл
келār ик ѳлар барлгднā. Рес-

гнл нег газет эс гидж жур-
нал кѳртхмн.

МНР-н нарт делкālā залгъл-
да келгн джил болгн ѳсād,
батрад йовна. Хѳр гар орн-
нутгудла, тер тоод алдршгсн
гурвн ик ордудла—Советск Со-
юзла, Китайск Народн Респуб-
ликлā болн Индийлā диплома-
тическ залгълдата бāнā. ѳсдж-
ѳргджсн монъгъл олн амтнā
цуг диилврмѳдин чилш-эвдрш
уга булгнъ алдр, туургсн Со-
ветин Союзла таарта, ах-дѳ
адл амрг ницицнъгѳу бāалгнъ бол-
джана.

„МНР-н кѳч-кѳлсчирт со-
ветск олн амтнд болн тедниг
кѳтлгч цецн ухата вождь Со-
ветск Союзин Коммунистическ
партьд элдв ик цагъан саната,
ѳнн седклтā дѳнъгāн ѳсгнднъ,
тер элдв дѳнъгār революц бол-
хин ѳмн колониализм болн
феодализм хойран хоорнд хав-
чгддж йовсн Монъгъл орн,
капиталистическ ѳслтин хаал-
гъин хаджугъар давад, ѳмн-
кāсн ѳвāрц болдж социализм
тосхгч хаалгъд орв. Теднд
тиим ик ач кѳргснднъ кем-
джāн угагъар дуран ѳгсн де-
ерāн чилш уга ик ханлт ѳрг-
джāнā“ гидж МНР-н премьер-
министр Ю. Цеденбал КПСС-н
XX-ч хуртт келлā.

ѳдр-ѳдрāс, ѳбр шидр-хоша
бāях Советск Союзла болн
Китайск Народн Республиклā,
Европ болн Азин цуг народн
демократическ орн-нутгудла
ах-дѳ амрг, инъг таарта бāал-
гъāн улм чанъгъадж, Монъгъл
амтн социализм тосхгч